

Książnica Kopernikańska w Toruniu

---

autor: marek.ospalski

Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu powstała 19 lutego 1923 roku jako pierwsza na Pomorzu polska biblioteka naukowa. Mieści się przy ulicy Słowackiego 8.

Z dziejów bibliotek toruńskich

Książnica Kopernikańska posiada jedną z najcenniejszych regionalnych kolekcji książek zabytkowych w Polsce i kontynuuje, liczące kilkaset lat, tradycje biblioteczne miasta. Zbiór ten pochodzi z wielu bibliotek zakładanych na przestrzeni dziejów i jest materialnym świadectwem kultury i świetności Torunia, poczynając od jego założenia w 1233 roku po czasy nowożytne.

Dzieje bibliotek toruńskich sięgają pierwszej połowy XIII wieku. Już wtedy powstały tu księgozbiory klasztorne (franciszkanów i dominikanów) oraz kościelne (biblioteki parafialne przy kościele św. Jana oraz nieistniejącym dziś kościele św. Wawrzyńca). Zgromadzone w nich materiały stanowiły przede wszystkim źródło wiedzy teologicznej oraz wspomagały duchownych w prowadzeniu liturgii, pracy duszpasterskiej i działalności pedagogicznej.

Od połowy XVI wieku zaczęto organizować w Toruniu biblioteki urzędowe. Pierwszą tego typu instytucją była Biblioteka Rady Miasta, gdzie gromadzono książki potrzebne racjom i urzędnikom. Biblioteka miała swoją siedzibę w ratuszu i działała, mimo strat, które w ciągu wieków ponosiła, do chwili przejścia jej zbiorów przez Książnicę w 1923 roku. Księgozbiór miał charakter regionalny i administracyjny. W jego skład wchodziły m.in. materiały z zakresu historii Torunia, dawnych Prus i Pomorza, prawodawstwa toruńskiego, prawa polskiego, geografii Polski, sztuki wojkowej oraz cały szereg toruńskich druków ulotnych i czasopism.

Największa i najzasobniejsza biblioteka powstała przy protestanckiej szkole średniej, podniesionej w 1594 roku do rangi gimnazjum akademickiego. Ta biblioteka, od czasu reformy oświatowej burmistrza Henryka Strobanda w 1594 roku, pełniła funkcję zarówno biblioteki szkolnej, jak i publicznej, przez stulecia była wizytówką miasta i cieszyła się znakomitą opinią w kraju i Europie. Została zorganizowana zgodnie z najnowszymi ówczesnymi standardami, tak pod względem warunków przechowywania zbioru, jak i jego organizacji, o czym informuje do dziś zachowany opis biblioteki: *Descriptio Bibliothecae Scholae Thoruniensis Anno Domini 1594 extractae*. Dotacje miejskie na zakup publikacji, liczne prywatne darowizny oraz uzyskane w toku działalności biblioteki przywileje (prawo do wyboru jednej książki ze zbiorów zmarłych obywateli miasta, egzemplarz obowiązkowy z miejscowej drukarni) zapewniały ciągły rozwój jej zbiorów. Do ich powiększania przyczyniało się także przejmowanie miejscowych księgozbiorów, m.in. zakonnych, po kasacie klasztorów w XIX wieku. W ten sposób rozbudowywane przez stulecia zbiory biblioteki toruńskiego gimnazjum, na które składały się bogate materiały z zakresu nauk filologicznych, historii, filozofii, prawa i polityki, teologii, nauk przyrodniczych, medycyny oraz podręczniki szkolne i pomoce dydaktyczne (globusy, mapy), stanowią obecnie podstawę kolekcji starodruków i rękopisów Książnicy Kopernikańskiej.

W drugiej połowie XIX wieku w Toruniu powstały dwie biblioteki o charakterze naukowym: jedna przy niemieckim stowarzyszeniu *Copernicus-Verein für Wissenschaft und Kunst*, druga przy polskim Towarzystwie Naukowym. Zbiory tych instytucji powiększały się szybko dzięki wymianie własnych

publikacji z innymi ośrodkami naukowymi w kraju i za granicą oraz ofiarności członków. Biblioteka Towarzystwa Naukowego, która nastawiona była na kompletowanie piśmiennictwa polskiego, powstała z darów i depozytów patriotycznie nastawionego ziemiaństwa i inteligencji pomorskiej.

Okres międzywojenny

W 1920 roku na mocy traktatu wersalskiego Pomorze wróciło do Polski, a Toruń stał się stolicą województwa pomorskiego. W mieście powstał wówczas projekt zorganizowania, z istniejących wcześniej księgozbiorów instytucji, organizacji społecznych oraz osób prywatnych, jednej biblioteki naukowej.

Powstanie Książnicy Miejskiej im. Kopernika było jednym z najważniejszych wydarzeń w Toruniu w pierwszych latach II Rzeczypospolitej. Biblioteka powstała wskutek scalenia czterech księgozbiorów: Gimnazjum Toruńskiego, Rady Miasta Torunia, Towarzystwa Naukowego w Toruniu oraz Coppernicus-Verein für Wissenschaft und Kunst. Uchroniono w ten sposób przed rozproszeniem bezcenne zbiory bibliotek toruńskich.

Uroczystego otwarcia Książnicy Miejskiej im. Kopernika z siedzibą w budynku Towarzystwa Naukowego przy ulicy Wysokiej dokonano 19 lutego 1923 roku, natomiast zbiory liczące około 100 tysięcy woluminów zostały udostępnione czytelnikom 10 grudnia 1923 roku. Dyrektorem Książnicy mianowano Zygmunta Mocarskiego, znanego bibliotekarza, historyka książki i bibliofila. Dzięki jego staraniom Książnica Miejska stała się w okresie międzywojennym największą publiczną biblioteką naukową województwa pomorskiego. Jej zasoby zostały w tym okresie wzbogacone o księgozbiór biblioteki Gimnazjum Żeńskiego w Toruniu, liczne dary i depozyty, a od 1927 roku także o egzemplarze obowiązkowe druków wydawanych w województwie pomorskim. Do wybuchu II wojny światowej biblioteka gromadziła wyłącznie zbiory o charakterze naukowym. Ich udostępnianie odbywało się na miejscu, a tylko w szczególnych przypadkach wypożyczano je na zewnątrz. Prowadzono natomiast wypożyczenia międzybiblioteczne.

Do września 1939 roku biblioteka podlegała magistratowi miasta Torunia. O randze instytucji może świadczyć fakt, że sprawozdania roczne z jej działalności odczytywano publicznie i ogłaszano w prasie 19 lutego każdego roku.

Okres okupacji

Od połowy września 1939 roku Książnica Miejska im. Kopernika przeszła pod zarząd niemiecki; władze okupacyjne przekształciły ją w Stadtbucherei (Bibliotekę Miejską). Tymczasowym zarządcą Biblioteki Miejskiej został Wilhelm Kerber i to jemu powierzono zadanie przygotowania placówki do otwarcia. Miał on m.in. usunąć z księgozbioru tzw. literaturę niepożądaną, czyli niewłaściwą z punktu widzenia narodowego socjalizmu.

Biblioteka została uruchomiona w lutym 1940 roku, a jej dyrektorem mianowano Ottona Freymutha, przybyłego do Torunia z Dorpatu (obecnie Tartu w Estonii). Odtąd Biblioteka Miejska miała pełnić funkcję placówki naukowej, gromadzącej głównie piśmiennictwo dotyczące dawnej prowincji pruskiej. Z ogólnie dostępnego zasobu usunięto książki i czasopisma polskie, które złożono w piwnicach gmachu przy ulicy Wysokiej, ale wbrew zaleceniom niemieckich władz okupacyjnych dyrektor Freymuth nie wydał polecenia, aby je zniszczyć.

W 1944 roku Niemcy rozpoczęli przygotowania do ewakuacji najcenniejszych archiwaliów i muzealiów toruńskich, w tym także zasobów Biblioteki Miejskiej. Do Marburga wyekspediowano 36 skrzyń z

najwartościowszymi obiektami ze zbiorów Książnicy. Szczęśliwym zrządzeniem losu polskie zbiory Książnicy przetrwały bez znaczących strat okres II wojny światowej, a kolekcje zabytkowe powróciły w 1947 roku na swoje dawne miejsce.

Okres po 1945 roku

Po zakończeniu wojny Książnica zachowała swoją siedzibę w gmachu Towarzystwa Naukowego w Toruniu przy ulicy Wysokiej. Najpilniejszym zadaniem stało się uporządkowanie księgozbioru i ustalenie ewentualnych braków. Prace te powierzono pierwszej powojennej kierownicze Książnicy – Janinie Przybyłowej. Już w marcu 1945 roku uruchomiono czytelną dla mieszkańców Torunia oraz rozpoczęto organizowanie filii bibliotecznych na terenie miasta.

W 1947 roku decyzją Miejskiej Rady Narodowej w Toruniu Książnica oficjalnie uzyskała status biblioteki publicznej miasta Torunia, a od listopada tego roku Wojewódzka Rada Narodowa powierzyła jej funkcję biblioteki wojewódzkiej województwa pomorskiego. Zmiana podziału administracyjnego kraju w 1950 roku, powołująca do życia województwo bydgoskie, spowodowała zmianę statusu Książnicy, która ponownie na długie lata stała się biblioteką miejską.

Niezwykle ważny w historii biblioteki był rok 1973, kiedy to dzięki wieloletnim staraniom dyrektora Alojzego Tujakowskiego, Książnica została przeniesiona do własnego, specjalnie dla niej zaprojektowanego, budynku przy ulicy Słowackiego 8. Bezcenne zbiory znalazły się nareszcie w odpowiednich, bezpiecznych pomieszczeniach magazynowych.

W 1974 roku w nowym budynku rozpoczęła działalność Oficyna Drukarska Książnicy Miejskiej im. Mikołaja Kopernika w Toruniu kierowana przez toruńskiego grafika Zygryda Gardzielewskiego. Stała się ona zapleczem poligraficznym biblioteki i zdobyła sławę pięknymi edytorsko wydawnictwami. Oficyna działała do maja 1998 roku.

W związku z drugą zmianą podziału administracyjnego Polski w 1975 roku Książnica ponownie stała się biblioteką wojewódzką, tym razem dla województwa toruńskiego. Funkcjonowała odtąd pod nazwą Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Książnica Miejska w Toruniu. Lata 70., 80. i 90. XX wieku to dynamiczny rozwój biblioteki, która rozszerzyła zakres usług dostępnych dla użytkowników. Znacznie rozwinięto sieć filii bibliotecznych na terenie miasta, w tym placówek przeznaczonych dla dzieci i młodzieży. Powstał Ośrodek Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych oraz filie biblioteczne w szpitalach.

Kolejna reforma administracyjna spowodowała, że od 1 stycznia 1999 roku Książnica stała się biblioteką wojewódzką województwa kujawsko-pomorskiego, obejmuje zasięgiem biblioteki dawnych województw toruńskiego i włocławskiego.

Od 26 kwietnia 2002 roku uchwałą Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego biblioteka nosi nazwę Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu.

Zgromadzone w bibliotece i pieczołowicie do dziś przechowywane zabytkowe kolekcje książek i czasopism, odzwierciedlające pasje bibliofilskie mieszkańców Torunia oraz dzieje księgozbiorów toruńskich w minionych wiekach, zostały zaliczone, na mocy rozporządzenia Ministra Kultury i Sztuki z 24 listopada 1998 roku, w poczet Narodowego Zasobu Bibliotecznego naszego kraju.

Zbiory Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu obejmują:

- druki nowe – biblioteka specjalizuje się w kolekcjonowaniu literatury naukowej i popularnonaukowej z zakresu nauk humanistycznych, społecznych i prawnych oraz beletrystyki;
- starodruki – to m.in. inkunabuły z XV wieku, polonika z XVI-wiecznymi wydaniem dzieł Jana Kochanowskiego i Mikołaja Reja, a także liczne druki astronomiczne ze wszystkimi edycjami *De revolutionibus orbium coelestium* Mikołaja Kopernika oraz komplet druków toruńskiej oficyny wydawniczej od 1569 roku;
- rękopisy – różnorodne dokumenty pisane od XIV do XX wieku. Wśród nich wyróżniają się pod względem artystycznym kodeksy z okresu renesansu: pergaminowy rękopis z iluminacjami florenckiego miniaturzysty Attavantego, pochodzący z biblioteki węgierskiego króla Macieja Korwina oraz Rękopis czeski. Interesujące są także kroniki, materiały szkolne, korespondencja działaczy regionalnych oraz autografy pisarzy i poetów;
- kartografia – kolekcja XVI i XVII-wiecznych unikatowych globusów oraz atlasów, a także luźnych map Polski, Pomorza i Prus do XX wieku;
- grafika – zbiór obejmuje materiały o walorach plastycznych, m.in. afisze i plakaty, fotografię, ekslibrisy, malarstwo i grafikę, kalendarze oraz medale.

Od 2000 roku biblioteka wydaje czasopismo naukowe pod nazwą „Folia Toruniensia”, adresowane do pracowników nauki zajmujących się problematyką bibliotekoznawczą, bibliotekarzy i archiwistów, a także wszystkich miłośników książek. Pismo poświęcone jest zagadnieniom historii książki, drukarstwa, bibliotek oraz księgarstwa w Toruniu i regionie od średniowiecza do czasów współczesnych.

Biblioteka przygotowuje i wydaje cyfrową edycję Bibliografii regionalnej województwa kujawsko-pomorskiego. Część druga, która rejestruje ukazujące się na terenie kraju piśmiennictwo dotyczące województwa kujawsko-pomorskiego z regionu toruńsko-włocławskiego w zakresie nauki, sztuki i historii regionu, życia kulturalnego, gospodarczego i społecznego, zagadnień demograficznych, geograficznych oraz ochrony środowiska.

Od 2006 roku biblioteka jest współorganizatorem cyklicznych konferencji poświęconych informacji regionalnej w bibliotekach publicznych województwa kujawsko-pomorskiego.

Książnica Kopernikańska w Toruniu prowadzi działalność edukacyjno-popularyzatorską, promuje książkę i czytelnictwo dzięki organizowaniu prelekcji, spotkań z autorami, konkursów, wystaw, lekcji bibliotecznych dla różnych grup odbiorców, także podczas corocznie odbywającego się w Toruniu Festiwalu Książki, Festiwalu Nauki i Sztuki oraz Europejskich Dni Dziedzictwa. Książnica Kopernikańska przygotowuje również Festiwal Literacki 4 Pory Książki, realizowany we współpracy z Instytutem Książki oraz autorski program Literatura na Kółkach. Toruńska biblioteka rozwija ponadto regionalną sieć Dyskusyjnych Klubów Książki. Bierze także udział we współpracy międzynarodowej w ramach unijnych programów e-Contact oraz e-TEN. Przy bibliotece działa Fundacja Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu.